

O hodnotách ve výchově

s prof. Hansem Mendlem

Prof. Dr. Hans Mendl (1960)

je vedoucím Katedry náboženské pedagogiky a didaktiky náboženské výchovy na Ústavu katolické teologie při Filosofické fakultě Univerzity v Pasově. Zabývá se konstruktivistickými teoriemi, učením prostřednictvím cizí biografie, novými formami výuky náboženství a náboženské výchovy a rolí médií v náboženské výchově. Je spoluautorem německého výukového portálu náboženství pro gymnázia (<http://www.religion-vernetzt.de>).

Sledujete v posledních letech nějaký posun, resp. trend v tom, jaké hodnoty či cíle jsou zdůrazňovány ve výchově a vzdělávání dětí a mládeže?

Obsahově se ve společnosti opět zvyšuje význam sekundárních ctností, jako je přesnost, spolehlivost nebo zdvořilost. Stále sice dominují hodnoty sebeurčení, jako je seberealizace osobnosti a autonomie v mnoha oblastech života, avšak novější studie ukazují i u mládeže trend ke spektru ctností, které by se daly klasicky přiřadit k sekundárním ctnostem: disciplína, schopnost zařazení, úcta a úspěch. Zvláštní význam však mají pro mladé lidi osobní vztahy, především rodina. Na rozdíl ještě od naší generace chtějí dnes mladí lidé vzájemně spojit požitek a výkon; dříve platilo klasické schéma „nejdříve práce, potom zábava“, dnes se má obojí umožnit současně.

Takovéto změny je třeba vnímat střízlivě, nesmíme je ukvapeně prohlašovat za „ztrátu hodnot“. V sociologii se proto mluví opatrněji o změně hodnot nebo o „inflaci na nebi hodnot“. Vždyť postmoderní pluralita se odráží i v pluralitě hodnot; existují rozmanité možnosti, jak utvářet svůj život a jak prožívat své vztahy. Toto a kritický pohled na to, jaké výchovné úkoly se v rodinách již dnes nerealizují, vede k volání po zesílení výchovy také ve škole. To je centrální trend, který pozorují.

Jak se to projevuje v praxi? Jaké to má důsledky pro pedagogickou práci?

„Hodnoty dělají silným“ se nazývala před několika lety iniciativa Bavorského ministerstva kultury. Škola se dnes nepovažuje jen za místo, kde se žáci učí, ale také za místo v životě, kde svoji úlohu hraje i výchova a hodnotová orientace. Pedagogové ovšem vnímají s nelibostí, když jim politici připomínají, že se škola musí starat o „předávání hodnot“. Vždyť přece z morální psychologie víme, že hodnoty nelze prostě přikázat. Abychom to vztáhli na oblast náboženství: Tím, že se někdo naučil nazpaměť Desatero přikázání, se ještě nestal dobrým člověkem! Učební doménu „hodnotová orientace“ nelze zpracovat konkrétní vyučovací metodou. Získávání hodnotové orientace je mnohem spíše možné zakoušením hodnotového společenství – tedy skrze určitou kulturu školy, zkušenostmi se společenstvím a příkladem učitele. Teprve před nedávnem byla zveřejněna studie, podle které více než 80% dotázaných dětí ve věku mezi 6 a 14 lety uvedlo, že učitelé jim kvalitně pomáhají a že oni je uznávají jako

ty, kdo jim předávají hodnoty. To znamená, že my ve vzdělávání budoucích učitelů musíme stále více mladé lidi uschopňovat k tomu, aby se sebereflexí připravovali na svou pozdější roli vzoru – bez morálního vyvyšování, ale spíše pohledem na profesní habitus, který si je vědom zodpovědnosti, ale také hranic.

Mohl byste ještě upřesnit, v čem vidíte příčiny tohoto vývoje?

Jak jsem již zmínil: Pro mnohé rodiče je dnes výchova vlastních dětí nad jejich síly. Důvody pro to jsou různé: Sahají od obtížných vztahových a rodinných konstelací až po přehnaně partnerský vztah mezi rodiči a jejich dětmi, který je sám o sobě dobrý, avšak v extrémní formě vede k tomu, že dětem nejsou stanoveny žádné hranice. Tento vývoj rodiny od domácnosti příkazů k domácnosti vyjednávání přetěžuje jak rodiče, tak děti. Přitom i rodiče jsou často přetěžováni ve svých profesích, trpí mobilitou, která se od nich vyžaduje, a současně jsou vystaveni tlaku průmyslu volného času. To všechno způsobuje, že výchova v rodině je dnes namáhavá a složitá. Kromě toho vymizel mýtus postmoderny, že člověk může svůj život rozvíjet autonomně ze sebe sama. Lidé se sice neodchylují od cíle sebeurčení a autonomie, avšak vidí zřetelněji, že tomuto cíli neodporuje, když je cesta k němu vyznačena vnější orientací. Právě v postmoderní rozmanitosti a nepřehlednosti potřebují děti a mladiství orientační značky mimo vlastní osobu. Vždyť trh životních možností znejišťuje: Kým chci být? Jakým směrem se mám rozvíjet? Jak má vypadat můj život? Proto musí být na tomto trhu – abychom zůstali u tohoto obrazu – umístěny stánky, ve kterých děti a mladiství obdrží nabídky pro zdařilý život. Zvláštní význam při tom nemají velcí světci a hrdinové dějin, ani mediální hvězdy, ale spíše lidé v jejich vlastním okolí, počínaje rodiči přes sousedy, trenéry, vůdce mládeže až po učitele, kteří ukazují, jak je možné žít v moderním světě a zároveň se altruisticky nasazovat pro druhé. Již téměř 15 let proto pracuji na projektu „Local heroes“ a sbírám takovéto „hrdiny všedního dne“ nebo „světce nenápadnosti“ (Romano Guardini), které představuji v internetové databázi (www.uni-passau.de/local-heroes) a na lokální výstavě. Na těchto osobách, které se svým vlastním způsobem nasazují pro druhé, se mohou děti a mladiství mnoho naučit.

Jak Vy sám tento posun/trend hodnotíte? Vidíte v tom nějaká ohrožení, nebo naopak nějaké příležitosti pro budoucnost?

Trend dbát ve vzdělávací práci více na výchovatskou dimenzi považuji principiálně za smysluplný a žádoucí. Avšak musíme školy chránit také před přetížením, protože naše společnost je často považuje za „hasiče národa“: Všechny aktuální společenské problémy se mají odstranit tím, že se o to postará škola. To ovšem nelze splnit! Avšak měl by se vytvořit vyvážený poměr: Školy nejsou jen zařízení na vyučování a učení, mají také sociální a výchovatské úkoly. Nechtějí jen umožnit chápání světa, ale uschopnit děti také k tomu, aby s tímto světem zodpovědně zacházely. Právě světonázorově neutrální stát, který umožňuje pluralitu a svobodu, je přitom odkázán na veličiny vlivu, které čerpají v hodnotách. K těm patří církve, ale také jiná společenská a sociální zařízení až po hnutí pro občanská práva. Proto jsou v seznamu předmětů nezbytné i takové předměty, ve kterých jde o pokládání etických otázek. V Německu je konfesní vyučování náboženství zákonem zajištěný řádný vyučovací předmět; kdo se ho neúčastní, navštěvuje náhradní předmět – vyučování etiky, které se v jednotlivých spolkových zemích označuje různě. Vyučování náboženství a etiky je důležité, protože se zde vždy také jedná o otázky soužití a rozvíjení osobnosti; v konfesijním vyučování náboženství ovšem vždy pod baldachýnem křesťanského horizontu smyslu, který vychází z transcendentálního zakotvení člověka. Avšak v nastíněném chápání školy jako hodnotového společenství

musí být výchovné úkoly plněny nejen vyučováním náboženství a etiky, ale všemi předměty a všemi účastníky vyučovacího a životního prostoru školy.

Kde vidíte roli akademiků zabývajících se otázkami hodnotového ukotvení výchovy, resp. otázkami cílů výchovy a vzdělávání? Spíše ve snaze tuto skutečnost zachytit, popsat, analyzovat, interpretovat apod., nebo vidíte také nějaký prostor pro „aktivismus“ akademiků v tomto směru (hodnocení, iniciování veřejné diskuse apod.)?

Z akademické pozice musíme odpovídající vývoj vždy vidět i kriticky, musíme odmítat chybné nebo přemrštěné nároky, upozorňovat na chyby a především koncepčně vysvětlovat, které modely hodnotové výchovy jsou v současné době přiměřené. Při tom jde především o objasňování souvislosti mezi formální a obsahovou etikou. Kritické hodnocení předávání hodnot znamená odmítat takové etické vzdělávání, které je koncipováno jako vzorec přenášení hodnot. To znamená, že hodnotové vzdělávání není zaměřeno na přenos daného morálního kodexu z jedné generace na druhou, ale na uschopnění k morálnímu úsudku a morálnímu rozhodování; to se podaří tehdy, když se děti a mladiství učí chápat věcné struktury, které rozpoznávají v nich obsažené implikace hodnot, když se učí rozmlouvat o etických otázkách a když jsou povzbuzováni k etickému jednání. Současně z toho nesmíme formulovat odmítnutí obsahové morálky. Děti a mladiství potřebují také materiální vědomosti dispozic, musí znát hodnoty a normy tradice, na jejichž základě si mohou vytvořit schopnost morálního úsudku a morálního jednání. Musí rozpoznat, že individuální a společenský život bez hodnotově orientovaného rozhodování a jednání je odsouzen ke ztroskotání. I v kontextu školy je formulace žádoucí morálky z pedagogického hlediska legitimní; progresivní morální výchova se vydaří ale jen tehdy, když jsou materiální představy dobrého života spojeny s procesními pravidly formální etiky. Úkol univerzitní vědy se musí ale z více důvodů omezit jen na teoretické objasňování těchto souvislostí: Za prvé jsou i univerzitní pedagogové „vysokoškolskými učiteli“, to znamená, že mají jak v přednáškovém sále, tak i na chodbách, v mediálních komunikačních formách a v konzultačních hodinách vzdělávací a současně výchovný úkol. A kromě toho je žádoucí, aby nastíněná sounáležitost formální a obsahové etiky byla „přeslabikována“ i didakticky. A tak je mým úkolem jako náboženského pedagoga a praktického teologa, abych mladým studentům a studentkám zpřístupnil odpovídající metodické nástroje, např. při práci s příběhy dilematu nebo v zacházení s databankou „Local heroes“. A tak jako každý učitel potřebují při tom i akademici příslušnou porci snášenlivosti rozdílu: Musí ustát, že hodnoty, ctnosti a normy, které on sám považuje za žádoucí, vidí mladí lidé někdy docela jinak!

Vidíte v tomto směru nějaký specifický „úkol“ pro teologické fakulty? Před časem jsem se například setkal s názorem, že není příliš funkční ani perspektivní zdůvodňovat hodnoty, resp. cíle výchovy a vzdělávání, argumenty teologickými, specificky křesťanskými, ale spíše argumenty obecně humanistickými. Jak to vidíte vy?

Právě když jde o obsahovou etiku, jsme my v našem společenském kontextu odkázáni na bohatou žido-křesťanskou tradici. Já jsem toho názoru, že žido-křesťanský obraz člověka a etika Starého a Nového zákona (např. Desatero, Ježíšova etika, Horské kázání...) obsahují i dnes ještě dostatečný potenciál, aby na svých základech umožnily svobodně orientované mezilidské a

společenské soužití. Především křesťanský obraz člověka, který vidí člověka jako stvořeného k Božímu obrazu a současně jako hříšníka, je krajně realistický a humánní – protože je lidštější než mnohé slogany (např. „Dokážeš všechno, když budeš chtít!“) motivačních psychologů, které člověka nakonec přetěžují. I v mnoha společenských oblastech, které přesahují individuální etiku, jsou teologové žádanými partnery, protože dokáží poskytnout svými etickými reflexemi důležitý přínos k veřejné politické morálce a k etice věd. Zde jsou teologové všech odborných specializací – etici, exegeté, církevní historici a praktičtí teologové – dotazováni na své odborné znalosti a chce se po nich, aby se zabývali centrálními otázkami lidstva. Současně však přísně normativně, úzkoprse a vůči člověku nelaskavě interpretované církevní učení o morálce v oblasti individuální etiky, zvláště u otázek partnerství, rodiny a sexuality, často brání akceptanci základních pozitivních hodnot. Zde bychom si přáli více pastorační moudrosti a milosrdenství, jak k tomu vyzývá i papež František.

Pokud bychom hodnoty ve výchově chápali jednoduše jako to, na čem záleží pedagogům, dovoluňte na závěr poněkud osobnější otázku: Na čem záleží Vám při vzdělávání Vašich studentů?

Já vidím dnešní studenty a studentky občas jako příliš „hodné“ a přizpůsobené, jako příliš málo schopné odporu a kreativního povstalectví, příliš málo přemýšlivé a příliš pragmaticky zaměřené! Mým prvním cílem je, aby se moji studenti a studentky naučili samostatně myslet. To jde především přes rovinu permanentní (sebe-) kritické reflexivity. To je ovšem velmi náročná záležitost, které by se mnozí studující rádi vyhnuli! Mým druhým cílem je, aby se studenti a studentky jako privilegovaní lidé společnosti a v dobrém smyslu její elita učili přebírat zodpovědnost. To začíná již na univerzitě a v blízkém okolí a zasahuje v globálním světě i do zodpovědnosti za svět. A třetí cíl: To, co dělají, mají dělat s vášní, protože jen tak se mohou stát přesvědčivými vzory pro své žáky a žákyně!

Otázky kladl

Petr Bauman

(TF JU, bauman@tf.jcu.cz)